

men geen weekkaart van die keukens bezat, naar de winkels; de worsteling om het noodkachelkje brandend te houden; het zoeken naar sintels of houtjes, het navraag doen of de bakkerij die gisteren en vandaag dicht was, misschien morgen weer brood zou hebben en dan moest men zo tijdig opstaan dat men om vier uur, bij het einde van de spertijd, in de rij zou kunnen gaan staan), en *innerlijk* omdat de honger steeds meer het gemoeds- en gedachtenleven ging bepalen en, dat doende, menigeen voor onaangename verrassingen plaatste. 'Het ergste van de honger was', stond in de in '45 verschenen waardevolle bundel *Burgers in bezettingstijd* te lezen, 'dat hij onze morele aftakeling bewerkstelligde, dat hij ons geestelijk in ons hemd zette' – ja, de 'deugden van offervaardigheid, gastvrijheid, onbaatzuchtigheid' waren wel steeds hemelhoog geprezen maar daar stond nu het ervaringsfeit tegenover dat zij 'op de loop gaan wanneer onze primaire driften in het geding komen', en daarbij 'denk ik niet in de eerste plaats aan de zwarthandelaren die meenden van de nood van hun landgenoten te profiteren, nee, ik bedoel dat ieder die honger had, hart en nieren van zijn naaste gegeten heeft.'¹

Zo vond de desintegratie van de maatschappij haar weerspiegeling in een verschuiving van krachten bij de individuele mens – verschuiving in zoverre dat de etensdrift, d.w.z. de drift tot zelfbehoud, bij menigeen aan het geweten het zwijgen oplegde en hem bracht tot daden waarin een natuurlijk en primitief egoïsme ongeremd werd uitgeleefd. Er werd tegen dat uitleven herhaaldelijk en systematisch gewaarschuwd: door hen die beseften dat het er juist nu op aankwam de normen welke men steeds in acht had genomen, trouw te blijven, door predikanten ook en door priesters, met name door aartsbisschop de Jong en door de bisschop van Haarlem, mgr. J. P. Huibers, die op Oudejaarsdag '44 in alle kerken en kapellen van het aartsbisdom Utrecht en het bisdom Haarlem een herderlijke brief lieten voorlezen² waarin zij een bewogen beroep deden op de boeren en de schippers om de voedselvoorzieningsautoriteiten zoveel mogelijk te helpen en op de gelovigen in het algemeen om de naastenliefde te betrachten: 'hoe zal God onze gebeden kunnen verhoren, als wij niet van hetgeen wij zelf nog hebben, meedelen aan hen die niets meer hebben' – brief ook waarin zij het 'schandelijk bedrijf' van de zwarte handel brandmerkten. Maar och, zij wisten zelf, de twee katholieke zieleherders, dat, los nog van het feit dat maar een deel van hun

¹ J. Romijn in: *Burgers in bezettingstijd*, p. 67-68. ² Tekst d.d. 20 dec. 1944 in S. Stokman: *Het verzet van de Nederlandse bisschoppen*, p. 301-05.